

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЛОГІКИ

**СХЕМИ ПРАКТИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В НЕФОРМАЛЬНОМУ
ПІДХОДІ**

**SCHEMES OF PRACTICAL ARGUMENTATION IN THE INFORMAL
APPROACH**

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 033 Філософія
на здобуття освітнього ступеня бакалавра філософії

**Студент-
виконавець:**

Яра Олена Володимирівна
Yara Olena

IV курс
спеціальність 033 «Філософія»
ОПП «Філософія»

**Науковий
керівник:**

Колотілова Наталія Андріївна,
доктор філософських наук,
доцент, доцент кафедри логіки

Допущено до захисту:
на засіданні кафедри логіки протокол
№ _____ від _____ 2024 р.

Зав. кафедри логіки,
доктор філософських наук, професор
Хоменко Ірина Вікторівна _____

Київ-2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ДВА ОБЛИЧЧЯ ПЕРЕКОНЛИВОСТІ: ФОРМАЛЬНИЙ ТА НЕФОРМАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО АРГУМЕНТАЦІЇ	7
1.1. Виникнення та розвиток теорії аргументації в світлі філософських досліджень.	7
1.2. Логічні рамки vs. прагматичні міркування: Порівняльний аналіз формальної та неформальної аргументації.....	15
РОЗДІЛ II. РОЛЬ ТА МІСЦЕ СХЕМ ПРАКТИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В СТРУКТУРІ НЕФОРМАЛЬНОГО ПІДХОДУ	29
2.1 Специфіка практичної аргументації.....	29
2.2 Схеми аргументації як інструмент для аналізу та побудови аргументів ..	39
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	52

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що у сучасному світі інформаційне перенасичення є фундаментальною характеристикою цифрової епохи. Легкий доступ до різноманітної інформації відображається у зростанні обсягів даних, які нам доступні, завдяки Інтернету, соціальним мережам, новинним порталам та іншим джерелам. Проте разом з цим легким доступом до інформації приходять і проблема фільтрації та оцінки цієї інформації. У таких умовах розуміння схем аргументації стає ключовим навичкою. Знання схем аргументації допомагає нам розрізнити між раціональними та необґрунтованими доводами, відчувати підступність маніпулятивних прийомів, які можуть бути використані для маніпуляції громадською думкою. Вміння критично оцінювати аргументи допомагає нам будувати обґрунтовані висновки та приймати обґрунтовані рішення. Це особливо важливо в контексті соціальних мереж, де швидкість поширення інформації може призвести до широкого поширення спекулятивних, маніпулятивних або навіть фальшивих повідомлень. Розуміння схем аргументації допомагає нам відрізнити правдиву інформацію від фейкової та реагувати на інформацію більш обізнано і критично.

Соціальні мережі сьогодні стали не лише платформою для спілкування, але й потужним засобом впливу, де зіткнулись різні точки зору, ідеї та переконання. У такому оточенні вміння розуміти та аналізувати аргументи стає важливою складовою для ефективного спілкування та уникнення конфліктів. У соціальних мережах ми зіштовхуємося з різноманітними точками зору, інформацією та аргументами, які можуть бути представлені різними людьми та джерелами. Розуміння схем аргументації допомагає нам краще розуміти позиції інших людей, відрізнити аргументи від емоційних висловлювань та реагувати на них адекватно. Навички аналізу аргументів можуть допомогти нам виявити маніпулятивні прийоми, псевдоаргументи та фейкові новини, що часто зустрічаються в соціальних мережах. Це дозволяє

нам зберігати свій розум у такому великому потоці інформації та зберігати свою об'єктивність. Крім того, розуміння аргументації допомагає нам вести ефективні дискусії, виражати свої думки та ідеї зрозуміло та переконливо, а також розвивати навички міжособистісного спілкування. Вміння конструктивно спілкуватися на соціальних мережах може сприяти створенню позитивного середовища для обміну думками та ідеями.

Актуальність роботи про схеми практичної аргументації в неформальному підході для філософії та логіки зумовлена кількома ключовими аспектами, які мають значний вплив на сучасні наукові дослідження та практичне застосування цих дисциплін. Неформальні схеми аргументації є основою більшості розмов та дискусій, які ми ведемо в повсякденному житті. Вони допомагають структурувати наші думки та переконання, роблячи їх зрозумілішими та переконливішими для інших. Дослідження цих схем дозволяє краще розуміти, як люди аргументують свої позиції в реальних ситуаціях, що важливо як для філософії, так і для логіки. Практична аргументація часто вивчається в контексті різних дисциплін, таких як риторика, психологія, когнітивні науки та штучний інтелект. Неформальний підхід дозволяє інтегрувати знання з цих галузей, що сприяє більш глибокому розумінню аргументації та її застосуванню в різних контекстах. Традиційна формальна логіка не завжди адекватно відображає реальні процеси аргументації, які часто є більш складними та багатшаровими. Неформальна логіка, яка включає в себе схеми практичної аргументації, пропонує більш гнучкі та адаптивні методи аналізу аргументів, враховуючи їхню контекстуальну природу та різноманітність. Розуміння неформальних схем аргументації є критично важливим для навчання критичного мислення та аргументативних навичок. Викладання цих схем допомагає студентам розвивати здатність аналізувати та будувати переконливі аргументи, що є важливим у багатьох професійних та академічних контекстах.

Вивчення схем аргументації в освітньому процесі має значний потенціал для розвитку критичного мислення у студентів та формування навичок аналізу

та обґрунтування власних поглядів. Перше, вивчення схем аргументації допомагає студентам розуміти структуру аргументів, які вони зустрічають у різних контекстах, від академічних досліджень до повсякденного спілкування. Це дозволяє їм розпізнавати логічні зв'язки між ідеями, оцінювати силу аргументів та визначати їхню обґрунтованість. Друге, вивчення схем аргументації надає студентам можливість розвивати навички критичного аналізу та критичного мислення.

На сучасному етапі розвитку теорії аргументації цією проблематикою займаються такі провідні науковці: Дуглас Волтон (Douglas Walton), Ральф Джонсон (Ralph H. Johnson), Труді Гов'є (Trudy Govier), Джон Вудс (John Woods), Кристофер Тіндейл (Christopher Tindale), Франс ван Емерен (Frans van Eemeren), Франческо Макагно (Francesco Macagno), Джон Фрімен (James Freeman), Лео Гроарке (Leo Groarke), Роберт Пінто (Robert Pinto) та інші.

Серед вітчизняних дослідників аргументації можемо відмітити праці таких науковців: Колотілова Н.А., Комаха Л.Г., Конверський А.Є., Крикун В.Ю., Навроцький В.В., Овчаров М., Романова А., Тягло О.В., Хоменко І.В., Чорнобай О.Л., Щербина О.Ю., Юркевич О.М. та інші.

Мета дослідження полягає висвітленні та розумінні способів, за допомогою яких люди формулюють та представляють свої аргументи в різноманітних ситуаціях повсякденного життя, та демонстрації схематичності цих розмірковувань в рамках неформального підходу.

Об'єктом дослідження є неформальний підхід в теорії аргументації.

Предметом дослідження є схеми практичної аргументації.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати історичний розвиток теорії аргументації.
2. Визначити головні аспекти формальної та неформальної аргументації.
3. Окреслити філософські основи практичного міркування.
4. Визначити місце схем аргументацій в неформальному підході.

Основними **науковими методами**, які дозволили реалізувати сформульовану в науковій роботі мету і вирішити поставлені завдання, є наступні: аналіз і синтез – для систематизації наявних теоретичних знань з теми дослідження та узагальнення отриманих результатів; метод порівняння – для зіставлення різних підходів до аргументації в формальній та неформальній логіках та виявленні спільних і відмінних рис; метод класифікації – для впорядкування і систематизації аргументативних схем; історичний метод – для вивчення розвитку теорії аргументації і змін у підходах до аргументації з плином часу.

Структура роботи відповідає меті дослідження і відображає послідовність вирішення поставлених завдань. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, в яких розкривається основний зміст роботи, а також із висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 56 сторінок.

РОЗДІЛ І. ДВА ОБЛИЧЧЯ ПЕРЕКОНЛИВОСТІ: ФОРМАЛЬНИЙ ТА НЕФОРМАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО АРГУМЕНТАЦІЇ

1.1. Виникнення та розвиток теорії аргументації в світлі філософських досліджень.

Починаючи з Арістотеля та його трактату «Риторика» і до сучасних вчених було зроблено значний внесок у розвиток теорії аргументації. Серед відомих представників формального підходу до теорії аргументації можна згадати Арістотеля, Л. Вала, П. Абеляра, Г. Лейбниція, І. Канта, Л. Вітгенштейна, Г. Х. фон Врігта, Г. Фреге, Б. Расела, А. Тарського та інших [9], які сформувавши основи формального підходу до аргументації, який застосовується у логіці. У той же час, новий підхід до аргументації був розвинутий такими вченими, як С. Тулмін, Х. Перельман, Ф. ван Емерен, Е. Блейр, Я. Хінтіка, Р. Джонсон, Дж. Фріман, Д. Хічкок та іншими.

Теорія аргументації - це галузь знань, яка вивчає процеси раціонального переконання та обґрунтування поглядів через аргументи. Основна мета теорії аргументації - розуміння та аналіз ефективного використання аргументів у комунікації для переконання чи впливу на думки і дії інших людей. Теорія аргументації охоплює різноманітні аспекти, включаючи аналіз різних видів аргументів, їх структуру та функції, методи їх оцінки, способи побудови аргументативного тексту чи виступу, а також вплив соціокультурних факторів на ефективність аргументації. Як зазначає О. Чорнобай «проблема обґрунтування виникає в будь-якій сфері продуктивної людської діяльності, оскільки для неї завжди потрібно мати якусь підставу, пошук якої можна розуміти і як спробу знайти (виявити) причини чи з'ясувати мету (мотиви) якоїсь дії чи події, а також як пошук підтвердження істинності висловленого твердження» [49; С.363].

В давній Греції аргументація відігравала ключову роль у філософських дискусіях та риторичних виступах. Оскільки більшість греків не володіла

прийомами та методами полеміки, виникла потреба у навчанні риторики та аргументації. Полеміка, яка перекладається з грецької як «ворожа» або «непримиренна», відрізнялася від раніше розглянутих форм аргументування. Хоча у літературі іноді використовується як синонім суперечки, то вона має свої відмінності від дискусії. На думку М. Козюбри, «першими, хто взяв на себе цю місію, були давньогрецькі софісти – професійні вчителі філософії та красномовства другої половини V ст. – першої половини IV ст. до н. е. Проте їх навчання зводилося переважно до підготовки текстів промов і вивчення їх напам'ять учнями або до використання різних квазілогічних хитрощів, які створювали видимість обґрунтування або спростування будь-чого. Очевидно, що для успіху в диспутах і судових дебатах, які часто потребували спритності розуму та миттєвої реакції на аргументи опонента, цього було явно недостатньо. Як результат, виникла суспільна потреба в теорії й технології аргументації» [40; С.559]. При цьому, Сократ був одним з перших філософів, який використовував аргументацію як метод пізнання та спілкування. Він вважав, що встановлення істини потребує діалогу та обговорення різних поглядів. Через свої діалоги, відомі як «сократичний метод», він спонукав своїх учнів до самостійного мислення та аргументування своїх поглядів. У своїх діалогах Платон часто зображував суперечки між персонажами, які використовували аргументацію для обговорення різних теорій та ідей. Метод Сократа, відомий як сократичний метод, є одним з найбільш відомих і впливових методів в історії філософії. Основна ідея полягає в тому, щоб за допомогою питань і діалогу допомогти іншій особі зрозуміти її власні переконання та думки, а також розвинути її критичне мислення. Сократ не надавав своїм учням відповідей, а натомість ставив перед ними запитання, що спонукало їх думати та аргументувати свої погляди. Цей підхід допомагав розвивати критичне мислення та самосвідомість. Сократ веде діалог зі своїми учнями, просуваючи їх до виявлення суперечностей або недоліків у їхніх думках та переконаннях. Цей процес сприяє розвитку логічного мислення та аргументаційних навичок. Основна мета методу полягає в тому, щоб

допомогти іншій особі самостійно прийти до розуміння істини через власний розум та аналіз. В результаті діалогу людина має зрозуміти свої власні переконання та їхню обґрунтованість. Цей метод використовується не лише в філософії, але й у багатьох інших сферах, таких як освіта, психологія та комунікація, як засіб стимулювання критичного мислення і спонукання до самопізнання.

Один із найвидатніших дослідників аргументації - Арістотель, відомий своїми творами «Риторика» та «Аналітика».

У своїх працях він розглядав різні типи аргументів, методи їх класифікації та оцінки, а також способи їх ефективного застосування в різних видах мовлення, як зазначають А. Романова та О. Чорнобай «винятковою заслугою Арістотеля є формулювання строгих методологічних прийомів аргументації.» [45; С.48]. Арістотель розрізняв три основних види аргументації: логічні, етичні та емоційні. Він також вивчав різні види доведень, включаючи дедуктивні та індуктивні. Арістотель вважав риторику не лише мистецтвом переконання, але й наукою про ефективне спілкування. Як зазначає Р. Ляшенко «особливість теорії аргументації як важливої наукової проблеми полягає в тому, що її засади були закладені близько двох з половиною тисяч років тому великим старогрецьким мислителем Арістотелем» [43; С.21]. Він розглядав риторику як засіб досягнення мети, будь то переконання аудиторії, спонукання до дії або навіть вплив на їх почуття та емоції.

Арістотель ідентифікував три основні види аргументів, які можуть бути використані для переконання аудиторії: Логічні (логос): Факти, доведення та логічні аргументи, які використовуються для підтримки тези. Етичні (етос): Переконання, що базуються на авторитетності, моральних цінностях та характері доповідача. Психологічні (патос): Фактори, що впливають на почуття, емоції та стани аудиторії, зокрема, спонукання до співчуття або страху.

Арістотель наголошував на важливості врахування мети та потреб аудиторії при підготовці аргументації. Він рекомендував доповідачам

адаптувати свій стиль та підходи відповідно до конкретної ситуації та аудиторії. Арістотель також надавав велике значення використанню прикладів, аналогій та метафор для зрозумілішого та ефективнішого викладу аргументів. Він розглядав риторику як інструмент, що допомагає виявити істину та переконати аудиторію у правильності своєї позиції. Зокрема, у своїй праці «Риторика», Арістотель аналізує структуру аргументації, визначає різні типи доказів та їх ефективне використання, а також розглядає основні принципи побудови впливових виступів. Для Арістотеля важливим було не лише вміння переконувати, а й підкріплювати аргументи моральною правомірністю та використанням логічних методів. Це відображено у його праці «Риторика», де він розглядає етичні, патетичні та логічні докази як складові переконливого аргументу [2; 1356a-1356b]. Арістотель підкреслював важливість етичного характеру оратора (ethos), емоційного впливу на аудиторію (pathos) та логічної послідовності аргументів (logos). В «Нікомаховій етиці» він також акцентує на важливості моральної правомірності дій та рішень, підкреслюючи, що доброчесність і етичні міркування є невід'ємною частиною будь-якої аргументації та переконання [3; 1103a-1103b].

Його роботи стали основою для подальшого розвитку теорії аргументації в середньовіччі та пізніше в Новий час. Як зазначає В. Вандишев «Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) був одним з перших, хто звернувся до спадщини Арістотеля. Він здійснив переклад «Топік» латиною за запитом юриста Тробація Геста. При цьому він розширив текст, додавши до нього приклади практичного застосування логіки в праві, а також надав корисні рекомендації щодо стратегії і тактики захисту у судових спорах.» [39; С.40]. У середньовіччі теорія аргументації отримала нові інтерпретації та використання в контексті диспутів між релігійними течіями, філософських дебатах та правових процесах. Американський дослідник Гарольд Берман продемонстрував, що завдяки впливу римського права та адаптації аристотелівської філософії та логіки до проблем раціональної теології в середньовічній схоластиці, виник і

унікальний за технічною витонченістю діалектичний метод [6; С. 165]. Цей метод став парадигмою теоретичного обґрунтування в середньовічній континентальній юриспруденції. Представники різних релігійних течій, такі як християнство, іслам та юдаїзм, використовували аргументацію для захисту своїх поглядів та доктрин. У середньовіччі філософська аргументація була глибоко ув'язана з теологічними дискусіями і використовувалася для розгляду різних аспектів віри та релігійних питань. Філософи-схоласти, такі як Ансельм Кентерберійський та Томас Аквінський, вели дискусії про існування Бога та розробляли різноманітні аргументи, щоб роз'яснити ці питання. Ансельм Кентерберійський відомий своїм «онтологічним доведенням» існування Бога, яке базується на самому понятті Бога як найвищого й найбільш досконалого існування. Згідно з цим доведенням, якщо Бог може існувати у розумі, то він також має існувати в реальності, оскільки інакше ми могли б уявити ще більш досконале існування, яке б могло існувати. Томас Аквінський [1] ввів концепцію «п'яти доказів» існування Бога, які базуються на спостереженнях про природу та космос. Серед цих доказів є доказ від першої причини, доказ від порядку в природі, доказ від досконалості, доказ від добра та доказ від дизайну. Ці схоласти також розглядали релігійні парадокси та протиріччя, намагаючись роз'яснити їх або знайти логічні вирішення. Вони використовували різні методи аргументації, щоб довести свої погляди та висновки, використовуючи логіку, риторику та доказову базу.

В середньовічній Європі аргументація відігравала важливу роль у юридичних процесах та формулюванні права. Юристи того часу використовували аргументацію для розробки законів, вирішення судових справ та захисту прав. Особливо велике значення мали аргументи, що базувалися на римському праві та канонічному праві церкви. Римське право, в основі якого лежала реалістична концепція, спиралося на засади справедливості та рівності перед законом. Юристи використовували аргументацію на основі прецедентів, логічних розрахунків та доказових матеріалів для формулювання законів та вирішення судових справ. Канонічне

право церкви також мало великий вплив на юридичну систему середньовічної Європи. Правові норми та принципи, що виходили з цього права, використовувалися для регулювання суспільних відносин, вирішення судових спорів та забезпечення порядку. Юристи часто використовували канонічні закони та норми як основу для своєї аргументації у судах та юридичних документах. Таким чином, аргументація в юридичній сфері середньовіччя відіграла ключову роль у вирішенні правових питань, формулюванні законів та захисті прав людей. Вона допомагала створювати систему правосуддя, що базувалася на принципах справедливості та рівності перед законом.

Риторика, яка є мистецтвом переконання та впливу на аудиторію за допомогою мови та аргументації, відіграла значну роль у середньовічному освітньому процесі. Знання риторики було надзвичайно корисним, оскільки допомагало їм ефективно виступати в публічних виступах, диспутах та дебатах. У середньовічній європейській освіті риторика вважалася однією з важливих складових елітного освітнього курсу, разом із граматиною, діалектикою, арифметикою, геометрією, астрономією та музикою. Вона вивчалася як засіб впливу на суспільство, політичну діяльність, церковні проповіді та судові процеси. Знання риторики допомагало людям сформулювати переконливі аргументи, вести переконливі дискусії та виправдовувати свої позиції. Вона також надавала можливість розвивати вміння переконливо висловлювати свої думки та добре аргументувати свої погляди. Таким чином, риторика була не лише інструментом впливу, але й важливою складовою середньовічної освіти, яка допомагала людям стати ефективними спікерами та переконливими дискусіантами у різних сферах життя. У Новий час з розвитком науки та філософії теорія аргументації стала все більш систематизованою та науковою. Філософи, такі як Декарт, Лейбніц та Кант, внесли свій внесок у розвиток теорії аргументації, досліджуючи принципи логічного мислення та методи обґрунтування.

Сучасна теорія аргументації стала об'єктом вивчення не лише філософів, а й лінгвістів, психологів, соціологів та інших науковців. Вона включає в себе

різноманітні підходи та методи, а також враховує сучасні засоби комунікації, такі як медіа та інтернет. Сучасна теорія аргументації є багатогранною та міждисциплінарною галуззю, яка активно досліджується не лише філософами, а й представниками різних галузей наукового знання, таких як лінгвістика, психологія, соціологія, комунікації та інші. У сучасній теорії аргументації лінгвістика відіграє ключову роль у вивченні різних аспектів мовного виразу аргументів, таких як структура аргументативних текстів, вживання риторичних прийомів, аналіз мовних засобів переконання тощо. Психологічні аспекти аргументації досліджують процеси сприйняття, розуміння та оцінки аргументів, механізми прийняття рішень та вплив факторів, таких як емоції та психологічні підвалини, на процес аргументації. У соціологічному аспекті теорія аргументації досліджується як інструмент соціальної взаємодії та впливу, вивчаються роль аргументації в політичних дебатах, масових комунікаціях, соціальних рухах тощо. Сучасні засоби комунікації, такі як інтернет, соціальні медіа та масові медіа, впливають на способи та ефективність аргументації. Досліджується вплив цих засобів на поширення і вплив аргументів на аудиторію, а також особливості мовних стратегій у віртуальному середовищі. Ряполова Л. Г. відзначає, що «будучи соціально детермінованим процесом, аргументація апелює до почуттів і розуму учасників комунікації шляхом вибору того чи іншого засобу впливу» [46; С.97]. Когнітивна наука вивчає процеси мислення та розуміння, що також має важливе значення для аналізу аргументації, включаючи когнітивні засади переконань, прийняття рішень та механізми логічного мислення. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє отримати більш повне розуміння аргументації як складного явища, що залежить від багатьох факторів та механізмів, і забезпечує розвиток ефективних стратегій комунікації та переконання.

Основні напрями та підходи в сучасній теорії аргументації включають формальну логіку, неформальну логіку, риторіку, критичне мислення та інші.

Кожен з них досліджує аспекти аргументації з різних точок зору та враховує їхні специфічні особливості та контекст.

Теорія аргументації має свої корені ще в античності, пройшла довгий шлях розвитку, і зараз ми спостерігаємо формування «нової теорії» аргументації, яка враховує внесок різних наукових дисциплін. Ця нова теорія аргументації народжується на перетині логіки, лінгвістики, психології, філософії, герменевтики, риторики, евристики та інших областей. Актуальною вважається завдання створення загальної теорії аргументації, яка відповідає б на різноманітні питання щодо процесу аргументації. Ці питання можуть стосуватися природи аргументації та її меж, різних способів аргументації, характерних для різних сфер діяльності, а також стилів мислення для різних історичних епох.

З одного боку, ландшафт досліджень аргументації відрізняється широтою концептуального охоплення проблематики, глибиною традиції, що має свої коріння в античній діалектиці, та різноманітням підходів. Швидкий розвиток цієї галузі знань у другій половині ХХ століття, коли спільнота дослідників аргументації нараховувала десятки вчених з різних країн, було опубліковано багато книг і статей, проведено багато впливових міжнародних конференцій, важко розцінити інакше, як позитивний симптом швидкого отримання значущих результатів.

З іншого боку, завдяки такому зростанню та різноманітності питання про предмет і методологічні основи теорії аргументації, хоч і звучить настійливо, але формулюється по-різному в рамках визначених тенденцій її досліджень, іноді різноспрямованих. В концепціях, що трактують аргументацію в пізнавальному ключі, вважається, що вона є самостійним видом інтелектуальної діяльності, і важливою проблемою стає визначення меж між нею та іншими видами пізнавальної діяльності, включаючи відокремлення від моделей, зазвичай спрямованих на дедуктивно-логічні. Наприклад, Ральф Джонсон у своїй книзі «Manifest Rationality: A Pragmatic Theory of Argument» (2000) розглядав аргументацію як соціальну практику, спрямовану на

досягнення розуміння та згоди [20]. На відміну від цього, стратегічне розуміння аргументації бачить у її переконливому факторі інструмент соціального впливу, тому тут гостро усвідомлюється необхідність інкорпорувати її у сукупність інших методів і методик такого впливу, щоб представити у вигляді пакета практичних прийомів. Таким чином, кризова ситуація в галузі досліджень аргументації скоріше стимулює змішання підходів і концепцій, ніж виснажується через недостатнє вивчення її проблематики.

Аналітичне та критичне дослідження складеної ситуації передбачає, по-перше, відхід від усвідомлення кризи теорії до нової тематизації явища аргументації, по-друге, критичний аналіз застосовуваних до цього часу методів та підходів в теорії аргументації, по-третє, формулювання концептуальних розмежувань цих методів та підходів, по-четверте, пошук відповіді на питання про основи теорії аргументації та природу досліджуваного явища. Те, що сьогодні прийнято називати теорією аргументації, це сукупність різновидів підходів, міждисциплінарний характер яких сягає в більшій мірі негативного, ніж позитивного впливу. Архаїчність та методологічна неоднозначність багатьох побудов приховується під загальною теорією, у той час як продуктивні для окремих випадків методи залишаються без теоретичного узагальнення. Зокрема, існує ряд критеріїв, які дозволяють відокремити логічні аспекти комунікативних дій від раціональних підстав, на яких вони базуються, тим самим визначаючи межу між аргументацією як видом діяльності та логічним аналізом комунікації як більш широкою області досліджень.

1.2. Логічні рамки vs. прагматичні міркування: Порівняльний аналіз формальної та неформальної аргументації

Традиційна теорія аргументації, яка була популярна у науці протягом XIX-XX століть, була формальною і відрізнялася від сучасного підходу.

Виникнення неформального підходу до теорії аргументації було відповіддю на цей розрив між теорією і практикою. С. Тулмін та Х. Перельман вбачали недоліки у формальній логіці. Тулмін вважав, що судження мають залежати від конкретних ситуацій, а не від універсальних стандартів формулювання. Перельман вказував на недоліки логіки, яка не звертала увагу на гуманітарні науки та цінності. Ці дослідники вважали, що потрібно створити нову логіку, ближчу до епістемології і засновану на конкретних ситуаціях, пов'язаних з життям людей. Сьогодні ці питання залишаються актуальними, оскільки теорія аргументації розширюється на нові сфери, і вона не може обмежуватися лише формально-логічним мисленням. Тому вже з середини ХХ століття ця тема набула все більшої популярності, виявляється у проведенні конференцій, публікації журналів та монографій, присвячених теорії аргументації, критичному мисленню, неформальній логіці та іншим спеціальностям, пов'язаним з цими питаннями.

Формальна теорія аргументації базується на аналізі дедукції та індукції, двох ключових методах логічного мислення, які використовуються для обґрунтування та підтримки аргументів [14; С. 216].

Логічні докази (або формальні) відображають використання логічних розрахунків для того, щоб показати, що певне твердження є правильним або обґрунтованим на основі вже прийнятих фактів або логічних принципів. Це означає, що засновуючись на відомих фактах або правилах логіки, можна зробити логічний висновок, який підтверджує дане твердження. Існують дві головні схеми логічно аргументації – індуктивна та дедуктивна.

Дедуктивна аргументація – це метод логічного міркування, який використовується для виведення конкретного твердження (висновку) з більш загального твердження (засновку). Вона ґрунтується на принципі логічного слідування, де висновок логічно випливає з засновку. Дедуктивні аргументи використовуються в різних сферах, таких як наука, філософія, право та повсякденне життя.

Дедуктивна аргументація складається з трьох основних компонентів:

Засновок: Це загальне твердження, яке лежить в основі аргументу. Воно повинно бути чітко сформульованим та істинним.

Висновок: Це конкретне твердження, яке виводиться з засновку. Висновок повинен логічно випливати з засновку.

Логічний зв'язок: Це зв'язок між засновком і висновком, який робить висновок логічно випливаючим з засновку.

Наприклад: «Усі люди смертні. Сократ - людина. Тому, Сократ смертний». У цьому випадку використано силізм для логічного доведення того, що Сократ є смертним на основі загального принципу та конкретного факту. Інший приклад - закон виключення третього. Цей закон стверджує, що якщо ми маємо або «А» або «не А», то немає третього варіанту. Наприклад: «Це або справжня картинка, або малюнок. Це не малюнок. Тому, це справжня картинка». У цьому випадку ми використовуємо логічний принцип виключення третього для того, щоб підтвердити, що об'єкт є справжньою картинкою на основі відсутності альтернативи. В цьому прикладі засновком є твердження «Всі люди смертні». Це загальне твердження про природу людей. Висновок – це твердження «Сократ смертний». Це конкретне твердження про Сократа, яке виводиться з засновку. Логічний зв'язок полягає в тому, що якщо всі люди смертні, а Сократ належить до категорії людей, то він також повинен бути смертним.

Дедуктивні аргументи мають ряд переваг:

Сила: Дедуктивні аргументи можуть бути дуже сильними, якщо засновок істинний. Це пов'язано з тим, що висновок логічно випливає з засновку, тому, якщо засновок істинний, то висновок також повинен бути істинним.

Чіткість: Дедуктивні аргументи чітко структуровані і легко зрозумілі. Вони складаються з засновку, висновку та логічного зв'язку, що робить їх прозорими та простими для аналізу.

Переконливість: Дедуктивні аргументи можуть бути дуже переконливими, якщо вони правильно побудовані. Сила та чіткість

дедуктивних аргументів роблять їх ефективним інструментом для переконання інших у вашій точці зору.

При оцінці дедуктивного аргумента важливо враховувати кілька факторів:

Перевірка істинності засновку: Найважливішим кроком в оцінці дедуктивного аргументу є перевірка істинності засновку. Якщо засновок помилковий, весь аргумент стає недійсним, незалежно від логічного зв'язку між засновком і висновком.

Перевірка логічного слідування: Важливо забезпечити, щоб висновок дійсно логічно випливав з засновку. Якщо дедуктивний аргумент недійсний, висновок не слідує, навіть якщо засновок істинний.

Хоча дедуктивні аргументи часто використовуються у формальних сферах, таких як юриспруденція чи математика, вони також грають роль і в повсякденному спілкуванні. Дедуктивна аргументація – це потужний та переконливий вид логічних міркувань. Це цінний інструмент для виведення нових знань із існуючих та переконання інших у ваших позиціях. За умови обережної побудови й уваги до структури та обґрунтованості, ця форма пізнання допомагає нам робити суттєві висновки та поглиблювати розуміння навколишнього світу.

Індуктивна аргументація – це метод логічного міркування, який використовується для виведення загального твердження (висновку) з ряду конкретних тверджень (фактів). Вона ґрунтується на принципі узагальнення, де ймовірно, що загальне твердження істинне, якщо всі або більшість конкретних тверджень, на яких воно ґрунтується, також істинні. Індуктивні аргументи використовуються в різних сферах, таких як наука, статистика та повсякденне життя [41; С.269].

Індуктивна аргументація складається з трьох основних компонентів:

Факти: Це конкретні твердження, які описують спостережувані явища або події.

Висновок: Це загальне твердження, яке виводиться з фактів. Висновок повинен бути ймовірно істинним, ґрунтуючись на фактах.

Логічний зв'язок: Це зв'язок між фактами та висновком, який робить висновок ймовірно істинним.

Ось приклад індуктивної аргументації:

Факти:

- Сонце сходило щоранку протягом тисяч років.
- Сонце сходило вчора.

Висновок:

- Сонце сходитиме завтра.

В цьому прикладі факти – це твердження про те, що сонце сходило в минулому. Висновок – це загальне твердження про те, що сонце сходитиме в майбутньому. Логічний зв'язок полягає в тому, що оскільки сонце сходило в минулому багато разів, то ймовірно, що воно сходитиме і в майбутньому.

Індуктивні аргументи мають ряд переваг:

Гнучкість: Індуктивні аргументи можуть використовуватися для виведення загальних тверджень з нових даних. Це робить їх цінним інструментом для наукового дослідження та вивчення нових явищ.

Практичність: Індуктивні аргументи використовуються в повсякденному житті для прийняття рішень на основі нашого досвіду. Наприклад, якщо ви бачите, що хмари темніють, ви можете зробити висновок, що ймовірно буде дощ, і взяти з собою парасольку.

Ефективність: Індуктивні аргументи можуть бути ефективним способом переконання інших у вашій точці зору. Це пов'язано з тим, що вони ґрунтуються на конкретних фактах, з якими люди можуть бути знайомі.

Індуктивні аргументи також мають деякі недоліки:

Невизначеність: Індуктивні аргументи не дають абсолютної впевненості. Висновок індуктивного аргументу завжди ймовірний, а не остаточний. Це пов'язано з тим, що завжди можливо, що нові дані можуть суперечити загальному твердженню.

Упередженість: Індуктивні аргументи можуть бути схильні до упередженості. Якщо факти, на яких ґрунтується аргумент, не є репрезентативними для більш широкої популяції, то висновок також буде нерепрезентативним.

Обмеженість застосування: Індуктивні аргументи не завжди підходять для виведення загальних тверджень з абстрактних або теоретичних концепцій.

Неформальна логіка виникла від потреби надати практичні відповіді на запитання, що мають непряме застосування у житті людей. Її засновники розглядали цю дисципліну як практичну, оскільки вона вивчає аргументацію в природній мові, де характерні багатозначність, невизначеність і неповнота її складових. Однак, для того щоб неформальна логіка була придатною для практичного використання, вона також потребує теоретичної основи [35; С. 143]. Дж. Фріман, в своїй статті «Місце неформальної логіки в філософії», стверджує: «Що таке логіка? Класичною відповіддю на це питання є те, що логіка вчить оцінювати міркування чи аргументації... В відповідності з цим визначенням не виникає сумніву, що неформальна логіка є логікою» [12; С.123]. Поняття «неформальна логіка» часто протиставляється формальній логіці, яка базується на строго визначених поняттях, судженнях та умовиводах. Однак, існують різні підходи до визначення неформальної логіки. Деякі вчені розглядають її як вектор дослідження неформальних помилок та помилок у думках людей. Інші вважають її формальною, але без строгої формалізації. Також є погляд, що неформальна логіка пов'язана з процесом комунікації і роздумами людей, а також є методологією використання епістемологічних способів для оцінки аргументації [17].

У формальній логіці теорію аргументації та доведення вивчають з точки зору нормативної науки. Вона розглядає аргументацію як вивідну структуру і застосовує виключно нормативні критерії, стандарти та процедури. Побудова аргументації тут ґрунтується на формальних методах, аналізуються мікроструктура та форма аргументації, а її оцінка здійснюється як правильна чи неправильна згідно з формальними вимогами та законами логіки. У

неформальному підході до побудови аргументації можливі як нормативний, так і дескриптивно-нормативний підходи. Тут розробляються неформальні критерії, процедури та стандарти, і аргументація розглядається як певний вид діалогу, використовуючи природну мову. «Вид діалогу» за визначенням Д. Хічкока, потребує принаймні двох учасників, кожен з яких висловлює власну точку зору. Кожен учасник ставить запитання та намагається переконати інших у своїй думці, використовуючи як раціональні, так і емоційні аргументи [18; С.5]. У неформальній логіці аналізується макроструктура аргументації, а оцінка доведення здійснюється за такими поняттями, як релевантність, допустимість або достатність для переконання. Неформальний підхід базується на поєднанні теорії та практики, тоді як формальний підхід це виключно теоретичний підхід. Неформальна логіка цікавиться аналізом «реальних» аргументів, які використовуються у різних ситуаціях, включаючи дискусії, дебати та повсякденні обговорення.

Використання природної мови в неформальній аргументації є ключовим елементом комунікації, оскільки вона дозволяє зрозуміти аргументи широкому колу людей. Природна мова використовується для того, щоб передати ідеї та думки в спосіб, зрозумілий і доступний для аудиторії. Це означає використання звичайних слів, фраз та конструкцій, які відомі і зрозумілі для співрозмовників у даному контексті. Наприклад, Вудворд розглядає причинно-наслідкові пояснення, які часто є основою аргументів. Його теорія підкреслює важливість маніпуляції та втручання у причинно-наслідкові зв'язки. Хоча це не стосується безпосередньо природної мови, це може бути корисним для розуміння того, як люди використовують мову для пояснення та аргументації [36]. Такий підхід допомагає забезпечити ефективну комунікацію і досягти кращого розуміння між учасниками діалогу. Використання природної мови також дозволяє адаптувати аргументи до конкретної аудиторії, враховуючи їхні потреби, інтереси та рівень знань. Такий підхід сприяє побудові діалогу, взаєморозумінню та ефективній обміну ідеями.

Макроструктура аргументації є важливим аспектом неформальної аргументації, оскільки вона визначає загальну організацію та логічну послідовність аргументів з метою досягнення конкретної цілі. Відповідно до цього підходу, аргументація починається з чіткої формулювання мети, яку автор прагне досягти за допомогою своїх аргументів. Далі, важливо визначити ключові пункти, що підтримують цю мету. Ці пункти можуть бути фактами, доказами, статистикою, експертними свідченнями або іншими аргументами, які допомагають підтримати та підсилити основну тезу. Крім того, важливо забезпечити логічне сполучення між цими ключовими пунктами, щоб аргументація була послідовною та переконливою. Як зазначає І. Лосева «підсумовуючи усе згадане вище, можемо стверджувати, що аргументація, будучи складним процесом, який базується на техніці переконання, є формою діяльності людини, в якій вона реалізує себе як мовна особистість, і в якій опиняються задіяними її знання, система цінностей, комунікативні навички і логічна культура, соціальні параметри аргументативної ситуації» [42; С.259]. Макроструктура аргументації може включати в себе такі елементи, як вступ, основні тези, аргументи, контраргументи, аналіз та висновки. Кожен з цих елементів сприяє побудові послідовної та переконливої аргументації, допомагаючи автору досягти мети свого виступу або тексту.

Аналіз мовних засобів є ключовим у неформальній аргументації, оскільки він допомагає підсилити ефективність комунікації та здійснити вплив на аудиторію. Вибір слів грає велику роль у передачі ідеї та вираженні точки зору автора. Важливо використовувати зрозумілу та наочну мову, яка легко сприймається аудиторією. Також, тон голосу, міміка та жести відіграють суттєву роль у невербальній комунікації. Емоційний тон голосу може підкреслити важливість аргументу та зробити його більш переконливим. Міміка та жести можуть використовуватися для підсилення ідеї чи підкреслення важливих моментів. Наприклад, рухи руками можуть допомогти структурувати думки та підкреслити ключові аспекти аргументації.

Для Тулміна головним недоліком формальної логіки було те, що розмірковування, які використовувалися в різних ситуаціях, останню зводили до універсальних стандартів, хоча самі стандарти повинні залежати від тієї галузі знань, де їх використовують. За його думкою, необхідно створити нову логіку, яка б наблизилася до епістемології і тим самим розширила свій предмет за рахунок включення аргументативних процесів, які відбуваються в різних ситуаціях людської діяльності, передусім в юриспруденції. У його розумінні формальна логіка - це «ідеальна логіка», у той час як неформальна - це логіка, яка працює, «працююча логіка» [29; стор. 87-116].

Перельман зазначав, що стрімкий розвиток математичної логіки призвів до зосередження науковців на теоріях математичного доведення, залишаючи осторонь питання доведення в гуманітарних науках. На відміну від природничих наук, які оперують очевидними твердженнями або твердженнями, що виводяться дедуктивно з їх комбінацій, гуманітарні науки мають справу з цінностями. Тому схема доведення, яка є ефективною в природничих науках, не може бути застосована в гуманітарних. Для підкреслення цієї різниці Перельман використовував термін «доведення» стосовно математичних і природничих наук, а термін «аргументація» - стосовно гуманітарних. Він аргументував, що формальна логіка є «логікою доведення», тоді як неформальна логіка - це «логіка аргументації» [25; стор. 1-11].

У результаті і Тулмін, і Перельман [29;25] прийшли до загального висновку: більшість сфер інтелектуальної та практичної діяльності не можуть бути обмежені чисто формально-логічним мисленням; необхідно створити нову теорію аргументації. Для Тулміна такою теорією стала працююча логіка, для Перельмана - нова риторика.

Сьогодні дослідження аргументативної проблематики набули значної актуальності в науковому світі. З кінця XX століття неформальна теорія аргументації стала предметом жвавих дискусій на міжнародних конференціях, симпозіумах та семінарах. В результаті таких форумів сформувалися наукові

спільноти, присвячені вивченню аргументації. З кінця 1980-х років почали видаватися міжнародні спеціалізовані журнали «Неформальна логіка» (Informal Logic) та «Аргументація» (Argumentation), повністю присвячені аналізу проблематики неформальної логіки, теорії аргументації, критичного мислення та суміжних галузей знань (риторики, когнітивної психології, теорії комунікації тощо) [48; С.35].

Нову теорію аргументації іноді порівнюють з «новою риторикою», оскільки вона відновлює те позитивне, що було в античній риторичі. Відрізняється вона від простої логічної теорії доведення тим, що звертається не лише до поняття істини, але і до поняття переконання та слухності. Її також не можна зводити до методології науки чи до еристики, оскільки остання є лише окремим випадком аргументації. Таким чином, нова теорія аргументації стає своєрідним синтезом різних наукових підходів, спрямованим на розуміння та вдосконалення процесу аргументації в сучасному світі. Теорія аргументації розглядає процес аргументації як не лише техніку переконання та обґрунтування положень, але й як практичне мистецтво, яке вимагає вміння вибирати та використовувати різноманітні прийоми аргументації залежно від аудиторії та обговорюваної проблеми. Риторика та теорія аргументації - це дві пов'язані, але різні галузі, які вивчають способи переконання аудиторії, але з різних підходів. Риторика, яка має вікову історію і заснована ще в античних часах, зосереджується на мистецтві ефективного спілкування та впливу на аудиторію за допомогою мови. Вона ставить перед собою завдання переконати, вражати, розважати або навіть переконувати людей, використовуючи різноманітні мовні засоби, такі як епітети, аналогії, метафори, риторичні питання та інші. З іншого боку, теорія аргументації більше акцентує на обґрунтованості, логіці та раціональному мисленні. Вона вивчає способи побудови аргументів, їх структуру, правила та методи логічного виведення. Теорія аргументації розглядає аргументи як інструменти для досягнення об'єктивності та переконливості в обговоренні питань. Голандський вчений Ф. ван Еемерен зауважував, що неформальна логіка

ближче до теорії та практики аргументації, ніж до формальної логіки [10; С.45].

В свою чергу, у своїй праці «Неформальна логіка: минуле та теперішнє», Е. Блейр і Р. Джонсон пишуть: «Неформальна логіка може розглядатися як сфера теорії аргументації. Іншими словами, для будь-якої теорії аргументації необхідним компонентом має стати теорія неформальної логіки» [19; С.15].

Використання емоційних аргументів є важливою складовою неформальної аргументації, оскільки вони спрямовані на залучення уваги аудиторії та виклик емоційних реакцій. Це може значно підвищити ефективність аргументації та зробити її більш запам'ятовуваною для слухачів. Емоційні аргументи можуть включати в себе використання сильних емоційних словесних образів, а також історій або прикладів, які викликають симпатію, обурення, зацікавленість або співчуття. Наприклад, використання персональних історій або досвіду може допомогти аудиторії легше співпереживати автору та його позиції. Цей підхід дозволяє створити емоційну зв'язок з аудиторією, що може бути сильним мотиватором для прийняття аргументів. Важливо використовувати емоційні аргументи з розумінням та уважністю, щоб не спровокувати негативних реакцій або втратити довіру аудиторії. Важливі характеристики аргументації, які відрізняють її від інших засобів впливу на переконання аудиторії, включають наступне: Аргументація завжди виражена в мові через твердження, що вимовлені або написані. Аргументація націлена на переконання адресата в істинності висунутої гіпотези, її прийняття ним, згоду [47; С. 328], тому її розглядають як засіб здійснення мовленнєвого впливу, «головною метою якого є каузація дій або ментального стану адресата, бажаних для аргументатора» [38; С. 21]. Теорія аргументації досліджує взаємозв'язки між цими твердженнями, а не лише задумами та мотивами, що їх породили. Аргументація має свою ціль, якою може бути зміцнення або ослаблення чийось переконань. Це соціальна діяльність, оскільки спрямована на взаємодію з іншими людьми через діалог та активну реакцію на аргументи. Аргументація передбачає розумність

аудиторії та її здатність раціонально оцінювати аргументи та приймати чи заперечувати їх.

Поява неформальної логіки в 60-ті роки ХХ століття пов'язано із закликами до реформування вищої освіти і з сучасними проблемами і викликами, а також з громадськими і політичними рухами того часу. У логіці, особливо в освітній логіці, робилися спроби застосувати логічний аналіз до конкретних прикладів повсякденних суджень, наприклад, відмовитися від використання вигаданих прикладів добра і зла в підручниках на користь конкретних прикладів з газет, реклами і політичних рухів. Інтерес до неформальної логіки значно зріс в рамках руху за критичне мислення, і одним з його найважливіших результатів став курс критичного мислення для всіх спеціальностей. Найважливішими періодичними виданнями на цю тему є «неформальна логіка», «дебати», «філософія та риторика», «дебати та адвокація».

Перше, що заслуговує на увагу, це спроба розробити методи, які можуть бути застосовані до ситуацій, що виходять за рамки традиційної логіки. Наприклад, один із напрямів досліджень, запропонований Майклом Гілбертом [13], пропонує концепцію «інтегрального» (або «погоджуючого») аргументу.

Згідно з цією концепцією, аргументативний обмін спрямований на ідентифікацію спільних точок зору різних сторін, навіть якщо вони дотримуються протилежних думок. Це досягається за допомогою форм аргументації, які, за необхідності, є більш емоційними, інтуїтивними або фізичними, аніж логічними. Наприклад, обійми, занепокоєний вигляд або сльози вважаються формами аргументації в рамках цього підходу. Інша спроба охопити сферу невербальної аргументації - це дослідження у галузі візуальної аргументації, яке намагається скористатися аналогічними методами, які використовуються для розуміння та оцінки вербальних аргументів, для оцінки та розуміння того, що робить візуальне повідомлення переконливим. Ці дослідження дозволяють припускати, що багато зображень функціонують як засоби вираження припущень та висновків, які можна зрозуміти та оцінити як

візуальні аргументи. Візуальна аргументація такого типу має тенденцію ставати стандартним засобом в арсеналі сучасної комерційної та політичної реклами [24]. Теоретичні дебати ведуться щодо можливості коректного розуміння візуального повідомлення, розглядаючи його як візуальний аналог пропозиції, і «перекодування» його у вербальну конструкцію, яка підлягає аналізу за допомогою логіки.

Ще один напрям розвитку неформальної логіки, який варто відзначити, - це спроби розширити застосування неформальної логіки, використовуючи розроблені нею теоретичні моделі як основу обчислювальних моделей у дослідженнях, що моделюють процеси людського судження. Цей напрям досліджень, представлений такими вченими, як Барт Верхейєн [31], Ерік Кравчук [21] та інші, виникає з розуміння того, що людське мислення і судження часто ґрунтуються на неформальних, неточних процесах, які не завжди піддаються класичним формальним логічним моделям. Одним з ключових аспектів цього напрямку є створення комп'ютерних моделей, які використовують теоретичні принципи неформальної логіки для відтворення процесів людського мислення та прийняття рішень. Ці моделі можуть бути використані для розв'язання різноманітних завдань, включаючи прийняття рішень у нечітких або невизначених ситуаціях, аналіз текстів та документів, а також розробку інтелектуальних систем, що можуть аналізувати та інтерпретувати людські думки та переконання. Дослідники, такі як Крістіан Бессієр [7], Вінсент Рішард [27] та інші, активно працюють над створенням таких моделей та їх застосуванням у різних сферах.

Ще одним аспектом розвитку цього напрямку є використання неформальної логіки для моделювання складних аспектів людського розуму, таких як розуміння мови, прийняття рішень, аналіз соціальних взаємодій тощо. Це дозволяє краще розуміти та імітувати процеси мислення, які раніше були важкодоступні для формалізації. Крім того, цей напрямок сприяє вдосконаленню методів аналізу та інтерпретації даних, зокрема в галузях, де необхідно працювати з нечіткою, неповною або суперечливою інформацією.

Використання неформальної логіки дозволяє розробляти алгоритми та інструменти, які ефективно опрацьовують такий тип даних і надають корисні висновки та рекомендації. Крім того, цей напрямок досліджень може мати практичне застосування в різних сферах життя, від розробки інтелектуальних систем до підтримки прийняття рішень у різних галузях, включаючи бізнес, медицину, освіту та інші. Такий підхід дозволяє зробити наші системи більш гнучкими та адаптивними до змінних умов та потреб користувачів.

Як зазначає І. Матвієнко «отже, підводячи підсумки, ми маємо визнати наступне, що якщо ми говоримо про неформальну аргументацію (реальну аргументацію), то до цієї теми в сучасній літературі більше запитань ніж відповідей, з приводу ж формальної аргументації, то тут все чітко і структуровано відповідно до логічних критеріїв формальної логіки, але що ж робити з тими суб`єктивними питаннями, які вона не враховує, хоча вони в аргументації мають важливе значення.» [23; С.68].

РОЗДІЛ II. РОЛЬ ТА МІСЦЕ СХЕМ ПРАКТИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ В СТРУКТУРІ НЕФОРМАЛЬНОГО ПІДХОДУ

2.1 Специфіка практичної аргументації

Існують різні види доказів, які можуть використовуватися в залежності від ситуації та контексту.

Емпіричні докази - це конкретні спостереження, проведені дослідження або експерименти, які мають на меті підтвердження чи спростування певного твердження. Вони базуються на конкретних фактах, які можна спостерігати, виміряти або дослідити. Ці докази можуть включати в себе результати наукових досліджень, отримані з використанням контрольованих експериментів або спостережень, статистичні дані, які показують тенденції або зв'язки між факторами, або конкретні фактичні приклади, які ілюструють певні аспекти твердження. Наприклад, результати клінічних випробувань лікарського засобу, які підтверджують його ефективність у лікуванні захворювання, або статистичні дані, що демонструють зв'язок між курінням і ризиком раку легенів, можуть бути прикладами емпіричних доказів. Ці докази грають важливу роль у наукових дослідженнях, прийнятті рішень та формуванні обґрунтованих висновків. Результати археологічних розкопок та досліджень, які надають інформацію про минулі цивілізації, культури та події можуть підтверджувати історичні факти або легенди. Психологічні дослідження можуть надавати докази про вплив різних факторів на людське сприйняття та поведінку. Дослідження геологічних структур та процесів на Землі, таких як формування гірських порід, вулканічна активність, рухи тектонічних плит тощо, надають важливу інформацію про минулі та сучасні процеси в еволюції нашої планети.

Крім того, конкретні фактичні приклади можуть бути використані для ілюстрації або підтвердження певних аспектів твердження. Наприклад,

демонстрація успішного впровадження певної стратегії управління в компанії може служити як емпіричний доказ її ефективності.

Авторитетні докази використовуються для підтвердження або підкріплення певного твердження за допомогою посилань на авторитетні джерела або експертів. Це може включати цитування результатів досліджень відомого вченого або висловлення думки впливової особистості в певній галузі знань. Наприклад, коли вчений з визнаним авторитетом публікує результати свого дослідження в рецензованому науковому журналі, ці дані можуть бути використані для підтвердження або підкріплення певної гіпотези чи теорії. Вчені з авторитетом часто мають широкий досвід та експертизу в своїй області, тому їхні дослідження та висновки вважаються надійними джерелами інформації.

Також, коли впливова особистість в конкретній галузі знань висловлює свою думку чи погляд на певну проблему, це може додати важливого вагомому аргументу до підтримки певного твердження. Це може бути, наприклад, висловлення думки відомого політика, науковця, громадського діяча. Авторитетні докази є важливим елементом аргументації, оскільки вони сприяють підтвердженню чи підкріпленню певного твердження за допомогою посилання на авторитетних джерел або експертів. Це може включати цитування результатів досліджень відомого вченого або висловлення думки впливової особистості в конкретній галузі знань. Авторитетні докази створюють додатковий рівень переконливості та авторитетності у підтримці твердження чи аргументації. Вони допомагають збільшити впевненість аудиторії в правильності твердження та забезпечити більшу довіру до представленої інформації.

Критика авторитетних доказів виникає з кількох причин. По-перше, використання авторитетів може бути необ'єктивним, оскільки навіть високоавторитетна особа може помилятися або мати прихильність до певних поглядів. Далі, іноді посилання на авторитети може бути заміщенням відсутності або недостатку емпіричних доказів. Крім того, в сучасному світі

існують різні думки серед авторитетних осіб, що може створювати суперечності в аргументації. Також слід пам'ятати про можливість впливу особистих інтересів на думку авторитету. Тому для забезпечення об'єктивності та надійності аргументації важливо доповнювати авторитетні докази емпіричними даними та логічними аргументами. У книзі «Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning» Дуглас Волтон обговорює авторитетні докази та їх критику в різних розділах, зокрема: Розділ 3: «Argumentation from Sign» [34; стор. 65-84] розглядає, як авторитетні джерела можуть бути використані як знаки для підтвердження тверджень. Розділ 5: «Argument from Position to Know» [34; стор. 113-132] аналізує аргументи, що базуються на експертизі та знаннях авторитетних осіб. Розділ 10: «Argument from Expert Opinion» [34; стор. 237-256] детально розглядає використання думок експертів як доказів та можливі проблеми з цим. Хоча Волтон не виділяє окремих розділів для критики авторитетних доказів, він обговорює обмеження та потенційні проблеми з використанням авторитетів у вищезазначених розділах. Він підкреслює важливість критичного мислення та оцінки авторитетних джерел, а також необхідність використання додаткових доказів для підтримки аргументів [33].

На думку Д. Зарефські «аналогічні докази використовуються для підтвердження ствердження шляхом порівняння з аналогічними або подібними ситуаціями. Це може включати використання аналогій або подібних історичних прикладів для підтримки поточної ситуації або тези.» [37; С.126]. Наприклад, якщо ви спростовуєте певний політичний курс, ви можете привести аналогію з подібною ситуацією у минулому, де такий курс призвів до негативних наслідків. В цьому випадку аналогічна ситуація в минулому служить для підтвердження вашої позиції щодо невдалості поточного курсу.

Використання аналогій дозволяє перенести знання або досвід з одного контексту до іншого, що допомагає краще зрозуміти поточну ситуацію або проблему. Аналогічні докази базуються на ідеї підтримки або обґрунтування

твердження за допомогою аналогій або порівнянь з подібними ситуаціями. Це важливий аргументативний засіб, який допомагає зрозуміти складні або нові концепції за допомогою вже відомих або зрозумілих контекстів. Коли ви використовуєте аналогію, ви виходите з припущення, що якісь дві ситуації або об'єкти мають схожі або порівнювані властивості, і тому можна зробити висновок про одну ситуацію на основі іншої. Наприклад, якщо ви вирішуєте, чи приймати нове законодавство, ви можете навести приклад з аналогічної ситуації в іншій країні, де такий закон призвів до певних результатів.

Критика аналогічних доказів полягає у недоліках цього методу аргументації.

Перша критика полягає в тому, що аналогічність ситуацій не завжди означає ідентичність, і можуть існувати важливі відмінності, які не враховані. Наприклад, порівняння з історичними прикладами може не враховувати змін в соціальному, економічному чи політичному контексті.

Друга критика - у суб'єктивності вибору аналогії. Особа, яка використовує аналогію, може вибирати лише ті ситуації, які підтверджують її позицію, і не враховувати інші, які можуть суперечити цьому. Крім того, аналогічні докази не можуть забезпечити емпіричні докази, інформацію, отриману через спостереження або дослідження, що підтверджує або спростовує твердження. Таким чином, аналогічні докази можуть бути недостатніми для повноцінної підтримки аргументації.

Дуглас Волтон обговорює аналогічні докази та їх критику в різних розділах, зокрема, детально розглядає використання аналогій як доказів та аналізує їх структуру, обговорює застосування аналогій у практичних міркуваннях та прийнятті рішень та надає загальні принципи оцінки аргументів, включаючи аналогічні докази, та обговорює критерії їх сили та слабкості [33].

Існують інші способи диференціації видів доказу. У сучасній риторичній теорії, як представлено в книзі «Майстер публічних виступів» Миколи

Овчарова робиться розрізнення між логічною та доказовою аргументацією, а доказова аргументація поділяється на три форми [44]:

Наукова аргументація: Це використання наукових експериментів, досліджень та статистики для підтвердження тези чи судження. Наукові дані та результати досліджень слугують основою для аргументації і дозволяють зробити обґрунтовані висновки.

Практична аргументація: Вона базується на практичних прикладах, які можуть бути зібрані з особистого чи чужого досвіду. Ці приклади демонструють конкретні ситуації, які підтверджують чи ілюструють тезу або судження.

Візуальна аргументація: Ця форма аргументації використовує візуальні приклади, такі як зображення або відеоматеріали, які підкріплюють твердження. Це може бути використання практичних прикладів, що стосуються відомих осіб чи груп людей, а також ілюстрації подій.

Аналіз аргументації з точки зору мислення, або логіко-епістемологічного підходу, охоплює три основні напрямки:

Опис методів обґрунтування тверджень: Цей напрямок включає у себе розгляд різних способів обґрунтування і раціоналізації як описових, так і оцінних тверджень. Сюди входять традиційні методи, такі як дедуктивне та індуктивне мислення, а також контекстуальні способи, що базуються на інтуїції та традиціях.

Аналіз залежності аргументації від проблемної ситуації: Це вивчення того, як аргументація залежить від контексту, в межах якого вона виникає. Розглядаються умови та фактори, що впливають на форму та зміст аргументації в конкретній проблемній ситуації.

Виявлення особливостей аргументації в різних областях мислення: досліджуються різновиди аргументації, які застосовуються у різних сферах діяльності. Існують три основні області мислення - теоретична, практична та художня аргументація. Кожна з них має свої підвиди, такі як природнича та

гуманітарна аргументація в теоретичній області, ідеологічна та утопічна в практичній сфері тощо.

Взагалі поняття «аргументації» у сучасному дискурсі має багатозначний характер. Латинське слово «argumentation» використовується в п'яти різних значеннях: 1) доказ або аргумент; 2) дискусія або обмін думками; 3) спір; 4) спосіб обґрунтування у логічному розумінні; 5) особливий вид діяльності. Узагальнюючи, можна запропонувати відрізнити аргументативну діяльність, розуміти як інтелектуально-мовленнєву діяльність суб'єкта, спрямовану на іншу людину з аргументативною метою (розглянути і, можливо, прийняти нове твердження, або переконати опонента); обґрунтування як особливу діяльність з подання підстав, захисту тези за допомогою інших тверджень (аргументів); спосіб обґрунтування тези (або спосіб переконання шляхом значущих аргументів). Серед виділених значень поняття «аргументативної діяльності» має найширший охоплення, оскільки передбачає включення в аналіз міркувань численних аспектів: спрямованості, переконливості, доцільності, успішності, розуміння, прийняття/неприйняття, особливостей дискурсу, умов просторово-часової локалізації, особливостей культурного середовища або традиції тощо.

Дослідження аргументативної діяльності та процедур обґрунтування сьогодні принципово міждисциплінарні. Вони залучають багато спеціальних галузей знань, окрім сучасної логіки, включаючи теорію комунікації, семіотику, штучний інтелект, когнітивні дисципліни, методологічний інструментарій герменевтики, феноменології, філософії мови, когнітивні та еволюційні підходи в епістемології.

Основною ідеєю нового підходу до аргументації, запропонованого Frans H. van Eemeren та Rob Grootendorst, є те, що аргументацію слід розглядати як складний комунікативний та інтерактивний процес між двома або більше сторонами, спрямований на вирішення розбіжностей у думках. Вони виділяють чотири стадії аргументативного процесу [11]:

– Конфронтація: Виявлення розбіжностей у думках між сторонами.

- Відкриття: Сторони висловлюють свої позиції та аргументи.
- Аргументація: Сторони обмінюються аргументами та контраргументами, намагаючись переконати одне одного.
- Завершення: Досягнення згоди або визнання неможливості його досягнення.

Цей підхід підкреслює важливість діалогу та взаємодії в аргументації, а також необхідність враховувати контекст та мету аргументативного обміну [11].

Не потрібно, щоб моделювання та аналіз аргументації в кожному з цих аспектів здійснювалися на основі одних і тих самих стандартів; навпаки, було б бажано, з одного боку, диверсифікувати подібні стандарти і, з іншого боку, розглядати можливість їх сумісності як окремого проекту. Разом з тим завдання адекватного моделювання аргументації в нормативному ключі передбачає, що структурні елементи аргументації отримують функціональне тлумачення і виконують чітко визначену роль у нормативно-оціночному аспекті. Навпаки, завдання описового моделювання аргументації зосереджується на структурному і процедурному аспектах і відводить двом іншим аспектам вторинну роль.

У практичному руслі характер і форми аргументації залежать від особливостей ситуацій, в яких здійснюються комунікативні дії, а також від способів мовної організації текстів, що містять аргументи різної природи. Можна виділити такі форми аргументації, як «відкрита» і «прихована»: у деяких випадках прихована форма аргументації виявляється більш ефективною, ніж явна аргументація. Наявністю неявних елементів аргументації можна пояснити труднощі, що виникають при спробах логічного аналізу структури аргументаційних прийомів. Існує ряд критеріїв, що дозволяють відокремити логічні аспекти комунікативних дій від раціональних основ, на яких вони ґрунтуються, і таким чином провести межу між аргументацією як видом діяльності та логічним аналізом комунікації як більш широкою областю досліджень.

В основі аналізу аргументації у широкому розумінні, як особливої форми взаємодії суб'єктів раціонального дискурсу, не зводимого до процедур переконання, повинне лежати певне розуміння природи мови, в якій діалогічність і аргументованість виступають як два власних аспекти мовлення як мислячого слова. Незважаючи на те, що в багатьох працях з теорії аргументації, таких як роботи Хаїма Перельмана, риторика розглядається як розділ загальної теорії аргументації поряд з логікою і діалектикою, надавати їй подібну роль у такій «трихотомії» аргументації є некоректно. Це створює плутанину на рівні понятійного апарату аналізу аргументації та перешкоджає розкриттю справжньої природи риторичного мистецтва як мистецтва народження та відтворення думки у слові. Поряд з тим, що в традиційній риторичній відсутня чітка відмінність між фігурами мови та аргументативними прийомами, і з тим, що риторика традиційно тлумачиться як мистецтво переконливого мовлення, існує також ряд особливих причин аргументативної привабливості деяких фігур мови, через які включення риторики в цю «трихотомію» настільки поширене. Усі вони пов'язані з тим, що використання риторичних топів включає дуже бажані в спорі асоціації з використанням коректних процедур мислення та модифікації знань.

Таким чином, можна виділити декілька головних напрямків розуміння практичної аргументації:

1. Практична аргументація яка ґрунтується на конкретних прикладах, які можуть бути взяті з власного досвіду або досвіду інших осіб.
2. Практична аргументація як інструмент ідеологічного впливу.
3. Практична аргументація яка відноситься до процесу переконання або мотивування іншої особи здійснити певну дію.

Третя форма інтелектуальної діяльності, в якій агент використовує різні аргументи, щоб вплинути на поведінку іншої людини або самого себе є мабуть найбільш цікавою. Основна мета практичної аргументації - переконати або донести до розуміння іншій стороні важливість або доцільність певної дії. Цей вид аргументації використовується в різних сферах життя, включаючи

професійну діяльність, освіту, політику, міжособистісні відносини та багато іншого. Наприклад, у сфері бізнесу практична аргументація може бути використана для переконання клієнтів купити продукт або послугу, в урядовій сфері - для аргументації за певну політичну стратегію або рішення, в освіті - для мотивації студентів до вивчення матеріалу.

Психологія протягом довгого часу досліджувала різні аспекти аргументації, включаючи не лише логічні, а й психологічні та соціальні аспекти. Дослідження показали, що ефективність аргументації може значно залежати від психологічних механізмів, які використовуються для переконання аудиторії. Один з цих механізмів - ефект повторення. Дослідження показали, що просте повторення ідеї може позитивно впливати на сприйняття цієї ідеї аудиторією. Це може бути пов'язано з психологічним явищем, відомим як ефект сугестії або повторної витримки, коли люди схильні вірити або погоджуватися з тим, що часто повторюється перед ними. Також, повторення дозволяє закріпити ідею у свідомості аудиторії та зробити її більш доступною. Цей принцип активно використовується в рекламі, політичних кампаніях, а також в інших сферах масової комунікації, де повторення певної ідеї може значно підвищити її ефективність. Однак, важливо враховувати, що ефект повторення може бути ефективним лише в поєднанні з іншими аргументативними стратегіями та контекстом сприйняття аудиторією.

Аргументація часто, якщо не завжди, стосується дій та вчинків людей, коли мислення раціонального суб'єкта спрямоване на обґрунтування лінії поведінки шляхом просування якої-небудь цінності або важко відшукати альтернативні шляхи досягнення певної мети. Таку аргументацію називають практичною, на відміну від теоретичної аргументації, де предметом обґрунтування та переконання виступає думка про ситуацію або стан справ. Практична аргументація відповідає на питання, як слід діяти у даній ситуації, якими цінностями та нормами слід керуватися і чому. Практична та теоретична аргументація відрізняються будовою та способом оцінки аргументів. Як зазначає Б. Грьонбек «у теоретичній аргументації аргументи

складаються з припущень, що виражають знання та думки суб'єктів, представлених за допомогою описових пропозицій про факти та стан справ, обговорення думок про які і становить теоретичну аргументацію [15; С.56]. Така аргументація може складатися з логічно суворих, правдоподібних або ймовірних висновків. Практична аргументація має правдоподібний і презумптивний, або скасований характер, оскільки в практичному підході, окрім припущень, що виражають знання та думки суб'єктів про ситуацію, аргументи містять також припущення, що описують наслідки виконання або невиконання дії, а також цілі, цінності, норми та бажання суб'єктів, щодо яких можна мати лише припущення. Висновок практичного міркування може бути скасований, якщо цього вимагають зміни обставин дії або оцінки її наслідків.

Аргументація має ряд особливостей, кожна з яких є окремою науковою проблемою, актуальною для однієї або декількох наук. Перша її особливість полягає в раціональному характері. Як і аргументація в інших сферах знань та практики, аргументація виходить з розумної природи учасників дискусій і спорів. У цьому відношенні аргументація мало чим відрізняється від аргументації про факти, найстрогішим видом якої є формальне доведення, поширене в точних науках. Раціональний характер аргументації відкриває перспективу застосування формальних методів у її моделюванні, включаючи логічний аналіз, елементи штучного інтелекту, цифрові технології та використання великих даних (big data). Проте в аргументації набагато частіше йдеться про дії, ціннісні орієнтири та рішення, які приймають люди на основі міркувань, ніж про істинність або хибність їхніх думок про факти та ситуації. З цієї причини змістовний і формальний аналіз аргументації про дії є окремою областю дослідження, на яку неможливо механічно перенести методологію формальних наук і ІТ-технології. Тут потрібні спеціальні підходи та методи. Так, аргументацію про факти та ситуації, які відіграють вагому роль у обґрунтуванні дій, зручно аналізувати за допомогою дедуктивних або індуктивних логічних теорій, ймовірнісних методів та інженерії знань, але

вони мають суттєві обмеження, що стосуються аналізу аргументації про дії, яка має презумптивний і скасовуваний характер.

Ми спроможні судити про зв'язок мети вчинку і засобів її досягнення, ми можемо оцінювати минулі і майбутні вчинки в термінах моральних устоїв або норм права, ми вміємо складати плани щодо просування певних цінностей, зважаючи аргументи за та проти тієї чи іншої лінії поведінки і т.д. Проте практичні міркування і рішення щодо дій та вчинків, отримані за їх допомогою, є правдоподібними й гіпотетичними, оскільки знання про мотиви інших людей, наслідки наших власних дій, про ситуацію, в якій приймалися або приймаються рішення, ніколи не є повністю вичерпним і не буде доступним нам у всій повноті. Це означає, що якщо з появою нової інформації змінюється наша оцінка мотиву, наслідків або обставин, в яких планується діяти, то і обрана лінія поведінки може бути змінена аж до відмови від дії. І хоча вже скоєні вчинки або висловлені оцінки подій не можна скасувати, як це можна зробити, коли вони ще лише плануються, можна переглянути оцінку подій та точку зору на них.

2.2 Схеми аргументації як інструмент для аналізу та побудови аргументів

Аргументативні схеми в сучасній теорії аргументації відіграють значну роль. Їх використовують теорії, які вивчають логіко-прагматичну або лінгво-прагматичну складову дискурсу, їх застосовують у процесі навчання аргументації та навіть мови, особливо якщо ця мова не є рідною (на що роблять акцент Е. Ріготти та С. Греко Морассо) [28]. Досить багато уваги цим конструкціям приділяється при створенні комп'ютерних програм з пошуку та оцінки аргументів. Аргументативні схеми можна розглядати як узагальнені структури міркувань, які відображають типові аргументи, що використовуються в щоденних обговореннях. Ці схеми включають у себе взаємозв'язки між семантичними та онтологічними аспектами міркувань та

типами логічних аксіом, що утворюють абстрактні структури найбільш поширених типів природних міркувань.

Аргументативні схеми дозволяють розкласти аргументацію на складові частини, враховуючи не лише логічну структуру, а й її прагматичний аспект. Такий аналіз вносить свій внесок у процедуру оцінки аргументації, що стає більш деталізованою, відходячи від традиційного підходу до помилок і пасток. Що стосується типових міркувань, то їх класифікація може бути складною, проте можна сказати, що до типових відносять міркування за прикладом, практичні міркування, апеляції до особистості або авторитету. Також сюди входять аргумент «кільце до палиці» (якщо не слідувати А, трапиться В) або аргумент «за наслідками» (якщо слідувати А, це може призвести до хороших / поганих наслідків), тобто всі конструкції, на яких ми спираємося, захищаючи свою позицію або критикуючи позицію опонента. У книзі «Argumentation Schemes» Волтона, Ріда та Маканго автори обговорюють різні аспекти аргументативних схем, включаючи їх роль у аналізі та оцінці аргументації, а також класифікацію типових міркувань. Ці теми розглядаються в різних розділах книги: Розділ 1: «Introduction» [34; стор. 1-24] надає загальний огляд аргументативних схем та їх значення в аргументації. Розділ 2: «Basic Concepts» [34; стор. 25-48] вводить основні поняття та термінологію, пов'язані з аргументативними схемами. Розділ 3: «Critical Questions» [34; стор. 49-72] обговорює критичні питання, які можна використовувати для оцінки аргументів на основі аргументативних схем. Розділ 4-12: Ці розділи присвячені різним типам аргументативних схем, таким як аргументи з авторитету, аргументи за аналогією, аргументи з причини та наслідку тощо. Кожен розділ містить детальний аналіз конкретної схеми, включаючи її структуру, приклади використання та критичні питання. Типові міркування, такі як аргумент «кільце до палиці» та аргумент «за наслідками», обговорюються в розділах, присвячених аргументам з причини та наслідку (Розділ 8 та 9) [34].

Приведені схеми допомагають виявити аргумент у контексті, на який варто звернути увагу, або який варто перевірити. Наприклад, очевидний аргумент до людини зустрічається, коли людину оголошують дурнем, не компетентним, безумним і т. д., а отже, його висловлювання також стає таким. Аргумент до авторитету можна зустріти в ситуації, коли ми приходимо додому від лікаря і заявляємо, що хворобу можна лікувати краплями: лікар є експертом, він каже, що хворобу можна лікувати краплями, тому її і лікують краплями. Аргументативні схеми значно розширили можливості аргументативного аналізу. Якщо ще недавно ті ж аргументи до авторитету або до людини однозначно вважалися помилковими, то сьогодні оцінка стала більш гнучкою: якщо формальна логіка не вважає міркування правильним, це не означає, що воно неприпустиме у живому діалозі. У аргументації ми не обмежуємо себе формальними критеріями, а намагаємося зробити наші аргументи релевантними й обґрунтованими. Це й пояснює становлення апарату аргументативних схем, який дозволив закріпити в теорії аргументації новий спосіб аналізу й оцінки. Зазначимо наперед, що вищезгаданий аргумент до людини може бути вповні обґрунтованим у політичних дебатах, а аргумент до експерта провалиться, якщо лікар має спеціальність, яка не пов'язана із нашим захворюванням.

Аргументативні схеми почали активно вивчатися лише у ХХ столітті, в значній мірі завдяки роботі Х. Перельмана та Л. Ольбрехтс-Титеки «Нова риторика». Приблизно у той же час (1963 рік) з'явилася дисертація А. Гастінгса (Hastung), де описуються найбільш поширені схеми презумптивних міркувань [16]. Термін все ж таки приписується Перельману та його співавтору. Саме вони звернули увагу на те, що ефективність міркувань у аргументації залежить не тільки від логічних правил, але й від типу аудиторії, ціннісного компонента висловлення та інших факторів. Резюмуючи свої багаторічні спостереження, дослідники створили систему типових прикладів міркувань, де враховується не лише формальна, але й змістовно-прагматична зв'язок. У теорії схем аргументації її називають матеріальним відношенням, тобто відношенням, яке

фіксує зв'язок між поняттями, що підтримують аргумент. Схеми автори «Нової риторики» поділяють на три класи: квазі-логічні (наприклад, аргумент транзитивності, аргументи спростування та несумісності); схеми, засновані на структурі реальності (причинно-наслідкове відношення, прагматичні аргументи), та схеми, що визначають структуру реальності (наприклад, ілюстрація-метафора, аналогія) [26; С. 219-236].

В історії філософської думки аргументативні схеми мають свій прототип. Вперше з систематичним викладенням встановлених оборотів мови ми зіштовхуємося у Арістотеля. У «Торіса» [4] він розмірковує про топоси (topos), тобто про специфічні основи, що надають усталені родові зразки переходу від певних припущень до певних висновків. Топос не є точним еквівалентом аргументативних схем, його слід розуміти як зовнішнє правило, що дозволяє будувати ентимеми або знаходити великі припущення в діалектичних силогізмах. Про види топосів і можливості їх використання пізніше міркує Цицерон і Боетій. Разом з грецьким терміном тоді ж з'являється його латинський аналог - локус (loci), і кладеться основа для середньовічної традиції: на протязі якогось часу топоси вивчаються в рамках діалектики. У подальшому теорія топосів розчиняється в силогістиці, і сучасний інтерес до неї оживає лише у другій половині минулого століття.

У відносно популярному прагмадіалектичному підході [30] до аргументації пропонується поділити схеми на три напрямки: 1) симптоматична аргументація (у засновку вказується симптом, що переноситься на висновок); аргументація, заснована на подібності (тобто те, про що йдеться у засновку, аналогічно переноситься на висновок); інструментальна аргументація (засновки і висновки пов'язані відношенням причинності). Якщо попередні класифікації орієнтуються на мову, розробка Люмера і Дава [22] спирається на філософію (епістемологію). Схеми в ній діляться на дедуктивні, ймовірнісні і практичні, тобто на основі змішується два критерії: формальний і прагматичний. Подібні поєднання важко з'єднати між собою і на підрівнях цієї системи. Схоже, філософи дивляться на свою

систему з позиції практики і таким чином намагаються досягти більшої прозорості для використання цих схем студентами.

Одну з широко відомих і продуктивно використовуваних класифікацій аргументативних схем запропонував Д. Волтон. Він виділив два з половиною десятка схем, кожен з яких забезпечив не лише чітким набором критичних питань, але і пов'язав з типом діалогу (чи є переконання співрозмовника об'єктом обговорення чи це типові переговори). Зв'язка «питання-відповідь» дозволила філософу обмежитися презумптивними міркуваннями і розробити діалоговий (мабуть, максимально природний) спосіб оцінки аргументації. Презумптивні міркування базуються на немонотонному висновку, у якому поява нової інформації може розірвати зв'язок між засновками та висновками. Критичні питання використовуються для оцінки: вони перевіряють прийнятність засновків, надійність основи аргументації, намагаються, при можливості, знайти контрприклад. Послідовність питань формує діалог: пропонент висуває міркування за якою-небудь аргументативною схемою, а респондент за допомогою питань намагається його критикувати. Якщо в результаті такої перевірки засновків для респондента залишаються прийнятними, то міркування приймається як обґрунтоване. Якщо ж на якому-небудь з питань пропонента відбувається збій, аргумент відхиляється. Волтон, Рід і Макагно працюють в напрямку, який можна назвати діалектико-логічним. Вони намагаються знайти загальні структури, на яких базуються деякі групи схем. Наприклад, вони виділяють міркування, спрямовані на практичний вплив, або міркування, які ґрунтуються на ціннісних висловлюваннях. У книзі «Argumentation Schemes» автори обговорюють презумптивні міркування та критичні питання в різних розділах, зокрема: розділ 3: «Critical Questions» [33; стор. 49-72] детально розглядає використання критичних питань для оцінки аргументів на основі аргументативних схем; розділ 13: «Practical Reasoning» [33; стор. 311-334] обговорює застосування презумптивних міркувань та критичних питань у практичних контекстах; розділ 14: «Value-Based Practical

Reasoning» [33; стор. 335-358] розглядає використання ціннісних суджень у аргументації та їх оцінку за допомогою критичних питань.

Інший підхід до розуміння аргументативних схем запропонували Тревор Бенч-Капон та Кеті Аткинсон - дослідники у галузі штучного інтелекту та права, які активно працюють над створенням та застосуванням обчислювальних моделей аргументації в юридичній сфері. Тревор Бенч-Капон – професор інформатики в Університеті Ліверпуля, відомий своїми дослідженнями в області штучного інтелекту, зокрема в застосуванні логічних та обчислювальних моделей до правової аргументації. Він працює над формалізацією аргументативних схем, розробкою систем підтримки прийняття рішень та моделюванням правових аргументів.

Тревор Бенч-Капон запропонував кілька моделей, які використовують прецеденти для аргументації в правових системах [5]. Ці моделі дозволяють системам штучного інтелекту аналізувати та порівнювати юридичні випадки для винесення рішень. Використання прецедентів є ключовим у правовій аргументації, оскільки багато правових систем базуються на прецедентному праві, де минулі рішення судів впливають на майбутні рішення. Бенч-Капон працював над формалізацією аргументів, де кожен випадок розглядається як набір властивостей (фактів) і результатів (рішень), що дозволяє створювати нові аргументи на основі порівняння з аналогічними випадками. Важливою частиною його досліджень є розробка аргументаційних схем та діалогових систем. Бенч-Капон разом з колегами розробив різні моделі аргументаційних схем, які можуть використовуватися в діалогових системах для підтримки правових консультацій та автоматизації правових процесів. Діалогові системи, що базуються на таких схемах, можуть взаємодіяти з користувачами, ставлячи запитання, формулюючи аргументи і контраргументи, що дозволяє здійснювати більш інформовані та обґрунтовані правові рішення. У своїх дослідженнях Бенч-Капон детально розглядає структури аргументів, включаючи схеми з атаками та запереченнями. Це робить моделі більш гнучкими та реалістичними, оскільки в реальному світі аргументація рідко

буває простою і лінійною. Аргументативні схеми можуть містити елементи, які атакують або заперечують інші аргументи, що дозволяє створювати більш складні і правдоподібні моделі аргументації. Наприклад, якщо одна сторона в юридичній суперечці наводить аргумент на користь певного рішення, інша сторона може запропонувати контраргумент або вказати на слабкі місця цього аргументу. Використовуючи ці схеми, системи можуть краще моделювати реальні правові процеси і надавати корисні рекомендації або рішення. Загалом, роботи Бенч-Капона зосереджені на тому, щоб зробити правову аргументацію більш формальною та автоматизованою, що може значно підвищити ефективність правових систем і зменшити людський фактор у прийнятті рішень. Його дослідження мають значний вплив на розвиток штучного інтелекту в правовій сфері, допомагаючи створювати системи, які можуть ефективно аналізувати та використовувати правові прецеденти.

Кеті Аткинсон – професорка інформатики в Університеті Ліверпуля, яка працює над розробкою обчислювальних моделей аргументації та їх застосуванням у правових системах. Її дослідження зосереджені на автоматизації правових міркувань, розробці діалогових систем та інтеграції аргументаційних схем у процеси прийняття рішень. Аткинсон розробила формальні моделі аргументаційних схем, які використовуються для автоматизації аналізу та генерації аргументів у правових контекстах. Її роботи часто зосереджені на практичних аспектах використання аргументаційних схем, таких як розробка інтерфейсів для систем підтримки прийняття рішень. Аткинсон працює над інтеграцією аргументаційних методів у штучний інтелект, що дозволяє створювати системи, здатні до більш складних та обґрунтованих рішень. Вона також займається розробкою систем, які можуть взаємодіяти з користувачами на основі діалогових моделей, забезпечуючи більш природний і ефективний обмін інформацією. У роботі «Abstract argumentation and values» (2009), Тревор Бенч-Капон та Кеті Аткинсон розглядають важливу проблему інтеграції цінностей в абстрактні моделі аргументації [5]. Автори стверджують [5], що традиційні абстрактні

аргументаційні фреймворки, які фокусуються на відносинах атаки між аргументами, не враховують важливість цінностей у процесі аргументації. Вони пропонують розширити абстрактні аргументаційні фреймворки, включивши в них поняття цінностей. Це дозволяє моделювати ситуації, коли аргументи підтримують або атакують не лише один одного, а й певні цінності. Такий підхід дає змогу враховувати суб'єктивні аспекти аргументації, оскільки різні агенти можуть мати різні цінності та пріоритети. Автори також розглядають різні семантики для розширених абстрактних аргументаційних фреймворків, які враховують цінності. Вони пропонують нові критерії прийнятності аргументів, які залежать не лише від відносин атаки, а й від підтримки певних цінностей.

Інший підхід пропонує Дуглас Волтон. У книзі «Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning» він досліджує різні типи аргументаційних схем, які використовуються в повсякденному мисленні та дискусіях. Він зосереджується на презумптивних міркуваннях, тобто таких, які спираються на правдоподібні припущення та можуть бути переглянуті за наявності нової інформації. Волтон пропонує детальний аналіз 25 різних типів аргументаційних схем, включаючи аргументи з авторитету, з аналогії, з причини та наслідку, з ознак, з прикладу, ab absurdum тощо. Він розглядає їх структуру, критичні питання, які можна використовувати для оцінки їх сили та слабкості, а також їх роль у різних контекстах аргументації. Особливу увагу автор приділяє практичному застосуванню аргументаційних схем. Він демонструє, як ці схеми можуть бути використані для аналізу та оцінки аргументів у реальних діалогах та дискусіях, а також для побудови власних аргументів. Волтон також розглядає зв'язок між аргументативними схемами та логічними помилками, показуючи, як схеми можуть допомогти уникнути поширених помилок у міркуваннях. «Знання аргументаційних схем допомагає уникнути помилок, оскільки дозволяє визначити, які припущення є необхідними для підтримки висновку» [32; С. 22]. Крім того, Волтон у своїй праці детально розглядає поняття діалектичної зміни, яке є ключовим для

розуміння динаміки аргументації [32; С. 15]. Він показує, як аргументативні схеми можуть бути використані для моделювання діалектичних змін, тобто змін у переконаннях та позиціях учасників діалогу в процесі аргументації. Книга також містить детальний аналіз різних типів діалогів, таких як переговори, дебати, пояснення та консультації, та демонструє, як аргументативні схеми можуть бути використані для аналізу та оцінки аргументів у цих діалогах. Важливим внеском Волтона є розробка концепції критичних питань, які є специфічними для кожної аргументативної схеми. Ці питання допомагають оцінити силу та слабкість аргументу, виявити потенційні проблеми та недоліки, а також сприяють більш глибокому розумінню аргументації в цілому. Як зазначає Волтон, «критичні питання є інструментом для оцінки аргументів, який дозволяє перевірити, чи є аргумент достатньо сильним для підтримки висновку» [32; С. 49]. «Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning» стала класичною працею в галузі теорії аргументації та знайшла широке застосування в різних дисциплінах, включаючи філософію, лінгвістику, право, штучний інтелект та комунікаційні дослідження. Вона продовжує бути важливим джерелом для дослідників та практиків, які цікавляться аналізом та оцінкою аргументів.

ВИСНОВКИ

Виникнення та розвиток теорії аргументації у світлі філософських досліджень мають глибокі історичні корені. В античній філософії, зокрема у працях Арістотеля, Сократа та Платона, були закладені основи логіки та риторики, які стали фундаментом для подальшого розвитку теорії аргументації. У середньовіччі адаптація аристотелівської філософії та римського права до теологічних дискусій сприяла розвитку діалектичного методу. Схоластики, зокрема Фома Аквінський, розробили складні системи аргументації, що вплинули на формування логічних та епістемологічних принципів. У XX столітті значний внесок у теорію аргументації зробили такі вчені, як Стівен Тулмін, Дуглас Волтон та Франс ван Еемерен, які розширили її межі, включивши нові методи та підходи, зокрема прагматодіалектичний підхід. Таким чином, теорія аргументації, розвиваючись протягом століть, інтегрувала різноманітні філософські та наукові традиції, що дозволило створити багатогранну та ефективну систему для аналізу та оцінки аргументів. Сучасний період розвитку теорії аргументації характеризується інтеграцією різних підходів та методів, що включають як формальні, так і неформальні аспекти аргументації. Відбувається активне дослідження практичних застосувань аргументації в різних сферах, таких як право, політика, наука та освіта, що сприяє створенню більш ефективних і адаптивних методів аналізу та оцінки аргументів. Таким чином, теорія аргументації, розвиваючись протягом століть, інтегрувала різноманітні філософські та наукові традиції, що дозволило створити багатогранну та ефективну систему для аналізу та оцінки аргументів.

У формальній аргументації великий акцент робиться на логічних структурах і правилах, які забезпечують її консистентність, тобто узгодженість або цілісність даних і об'єктивність. Це дозволяє здійснювати аналіз аргументів з точністю, необхідною для рішення математичних, філософських та інших наукових проблем. Наприклад, у формальній логіці

існують строгі правила перетворень, такі як закони дистрибутивності, що дозволяють аналізувати та вдосконалювати аргументи, використовуючи тільки логічні операції. Це робить формальну аргументацію важливим інструментом для вирішення складних проблем у різних областях знань. З іншого боку, неформальна аргументація, хоча і не така строга, дає змогу враховувати контекст і індивідуальність аудиторії. Вона може використовувати різні методи та стратегії, включаючи апеляцію до емоцій, переконань та досвіду, що робить її більш гнучкою та адаптивною до різноманітних ситуацій спілкування. Неформальна логіка, відмінно від своєї формальної колеги, звертає більше уваги на контекстуальні та практичні аспекти аргументації. Вона розглядається як інструмент комунікації, спрямований на досягнення певних цілей в конкретних ситуаціях спілкування. Неформальна логіка дозволяє враховувати різноманітні аспекти аргументації, такі як емоції, культурний контекст, особисті переконання та соціальні норми. Вона допомагає встановити зв'язок з аудиторією та вплинути на їхні уявлення та думки. Цей підхід широко застосовується в політичних дебатах, рекламних кампаніях, публічних виступах та взагалі у всій громадській діяльності.

Схеми аргументації виступають не лише як інструменти логічного виправдання думок, а й як засіб підтримки ефективного спілкування, особливо у неструктурованих або малоформальних ситуаціях. Схеми аргументації надають можливість організувати ідеї в логічну послідовність, роблячи їх більш зрозумілими та переконливими для аудиторії. Такий підхід не лише сприяє досягненню мети спілкування, а й сприяє встановленню довіри та взаєморозумінню між учасниками. Крім того, схеми аргументації можуть бути ефективним інструментом для вирішення конфліктів та досягнення компромісу в дискусіях. Шляхом структурування аргументів за допомогою схем, учасники спілкування можуть краще розуміти позиції один одного та знаходити спільні точки зору, що сприяє побудові конструктивного діалогу. Таким чином, схеми практичної аргументації відіграють важливу роль у

формуванні ефективного та переконливого неформального спілкування, сприяючи ясності, логічності та взаєморозумінню між учасниками діалогу.

Критичне мислення та аналіз аргументів займають центральне місце у процесі оцінки неформальних схем аргументації. Цей процес вимагає систематичного та об'єктивного підходу до оцінки аргументів. Важливо розуміти контекст, у якому висловлюється аргумент, щоб краще зрозуміти його мету та обставини. Після цього потрібно провести аналіз логічності аргументу, перевіривши правильність логічних кроків та внутрішню консистентність. Також важливо виявити будь-які логічні помилки чи неув'язки в аргументації, такі як фальшиві припущення або перекручення фактів. Нарешті, треба враховувати контекстуальні фактори, які можуть вплинути на сприйняття аргументу та його ефективність. Критичне мислення та аналіз аргументів допомагають розвивати навички аналізу, оцінки та розуміння аргументів з точки зору їхньої логічності, обґрунтованості та ефективності.

Обґрунтованість практичного міркування є критичним аспектом в прийнятті рішень та вирішенні проблем. З цього погляду, вона вимагає, щоб наші міркування та рішення базувалися на об'єктивних фактах, логіці та аргументації, щоб вони відповідали об'єктивним стандартам та цілям. Обґрунтованість також передбачає аналіз різних альтернативних шляхів дії та вибір найбільш доцільного на підставі раціональних обґрунтувань. Крім того, обґрунтовані рішення повинні враховувати як об'єктивні факти, так і особисті цілі, цінності та потреби, а також етичні аспекти та наслідки наших дій.

Схеми аргументації виступають як потужний інструмент для аналізу та побудови аргументів. Вони допомагають структурувати та упорядковувати інформацію, що дозволяє зрозуміти логічні зв'язки між засновком та висновком. Схеми аргументації надають рамки для організації інформації, що дозволяє систематизувати аргументи та логічно розташовувати їх у зрозумілій послідовності. Вони дозволяють аналізувати логічні зв'язки між засновком та висновком, щоб визначити, наскільки добре підтримується висновок даними

засновками. Схеми аргументації допомагають виявляти потенційні логічні помилки або неув'язки в аргументації. Шляхом використання схем аргументації можна побудувати більш переконливі та ефективні аргументи, які мають чітку структуру та логічний зв'язок між засновком та висновком. Вони також можуть використовуватися для аналізу аргументів опонентів та виявлення слабких місць у їхній аргументації. З цією метою у межах неформального підходу активно розробляється методика критичних запитань щодо найбільш поширених аргументативних схем, відповіді на які дозволяють оцінити характер відповідного аргументу. Подальші пошуки в цьому напрямі є найбільш перспективними з огляду на сучасні тенденції розвитку теорії аргументації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Aquinas, T. *Summa Theologica* (Fathers of the English Dominican Province, Trans.). Benziger Bros, 1947.
2. Aristotle. *Rhetoric*. In J.H. Freese (Trans.), *Aristotle in 23 Volumes* (Vol. 22). Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, 1926.
3. Aristotle. *Topica* (W. A. Pickard-Cambridge, Trans.). Oxford University Press, 1939.
4. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. In J. Barnes (Ed.), *The Complete Works of Aristotle* (Vol. 2). Princeton University Press, 1984.
5. Bench-Capon, T. J. M., Atkinson, K. *Argumentation in Artificial Intelligence*. Springer, Dordrecht, 2009. P. 45-64.
6. Berman Harold J. *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard University Press, 1983, p. 165.
7. Bessiere C. *An Introduction to Artificial Intelligence*. Springer, 1998.
8. Bondarenko A. et al. An abstract, argumentation-theoretic approach to default reasoning. *Artificial Intelligence*. 1997. Vol. 93, no. 1-2. P. 63–101. URL: [https://doi.org/10.1016/s0004-3702\(97\)00015-5](https://doi.org/10.1016/s0004-3702(97)00015-5) .
9. Boolos G. *Logic, logic, and logic*. Harvard University Press, 1999. 443 p.
10. Eemeren F. H. v., Grootendorst R., Grootendorst R. *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-dialectical Approach*. Великобритания: Cambridge University Press, 2004.
11. Freeman J. B. The Place of Informal Logic in Philosophy. *Informal Logic*. 2000. Vol. 20, no. 2. URL: <https://doi.org/10.22329/il.v20i2.2264> .
12. Gilbert, M. A. *Coalescent argumentation*. Lawrence Erlbaum Associates, 1997.

13. Goodnight G. T. The Personal, Technical, and Public Spheres of Argument: A Speculative Inquiry into the Art of Public Deliberation. *Argumentation and Advocacy*. 1982. Vol. 18, no. 4. P. 214–227.
14. Gronbeck B. E. Chapter 1. From Argument to Argumentation: Fifteen Years of Identity Crisis. *Readings in Argumentation*. Berlin, Boston. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110885651.17> .
15. Hastings A. C. A Reformulation of the Modes of Reasoning in Argumentation. USA: Northwestern University, 1962.
16. Hitchcock D. Informal Logic and the Concept of Argument. *Philosophy of Logic*. 2007. P. 101–129. URL: <https://doi.org/10.1016/b978-044451541-4/50007-5> .
17. Hitchcock, D. Informal Logic and Concept of Argument. In *Handbook of the Philosophy of Science. Philosophy of Logic*. Amsterdam, 2007.
18. Johnson R. H., Blair J. A. Informal Logic: Past and Present. *New Essays in Informal Logic*. Windsor, 1994. P. 1–19.
19. Johnson R. H. Manifest rationality: A pragmatic theory of argument. Routledge, 2000.
20. Krawczyk E., Wooldridge M. Argumentation in multi-agent systems: A survey. *Knowledge Engineering Review*. 2016. 31(5). P. 410-434.
21. Lumer C., Dove I. J. The argumentative structure of scientific papers: A pragma-dialectical analysis of a case study from the biomedical sciences. *Journal of Pragmatics*. 2012. 44(14). P. 1890-1901.
22. Matviienko I. The argument theory: formal contra informal logic. *Philosophical Horizons*. 2020. No. 43. P. 63–70. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.43.212696> .
23. McGee M. C. The “ideograph” as a unit of analysis in political argument. *Proceedings of the Summer Conference of Argumentation* / ed. by J. Rhodes, S. Newell. Annandale, 1980. P. 68–87.
24. Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. La nouvelle rhétorique: Traité de l'argumentation. Presses universitaires de France, 1958.

25. Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. The new rhetoric: A treatise on argumentation (J. Wilkinson & P. Weaver, Trans.). University of Notre Dame Press, 1969.
26. Richard V. Non-monotonic logics: Context-dependence and cumulative reasoning. Springer Science & Business Media, 2008.
27. Rigotti E., Greco Morasso S. Argumentation schemes in classroom argumentative activities: A case study. *Journal of Pragmatics*. 2010. 42(12). P. 3322-3337.
28. Toulmin S. E. The uses of argument. Cambridge University Press. 1958.
29. van Eemeren F. H., Grootendorst R. Argumentation, communication, and fallacies: A pragma-dialectical perspective. Lawrence Erlbaum Associates, 1992.
30. van Eemeren F. H., Grootendorst R., Snoeck Henkemans F. Argumentation: Analysis, Evaluation, Presentation. Lawrence Erlbaum Associates, 2002.
31. Verheij B. Artificial argument assistants for defeasible argumentation. *Artificial Intelligence*. 2003. 150(1-2). P. 291-324.
32. Blair J.A. Walton's Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning: A Critique and Development. *Argumentation*. 2001. 15. P. 365–379. URL: <https://doi.org/10.1023/A:1012021017836> .
33. Walton D. N. Argumentation schemes for presumptive reasoning. Lawrence Erlbaum Associates, 1996.
34. Walton D. N., Reed C., Macagno F. Argumentation schemes. Cambridge University Press, 2008.
35. Woods J. How Philosophical is Informal Logic?. *Informal Logic*. 2000. 20 (2). URL: <https://doi.org/10.22329/il.v20i2.2266> .
36. Woodward J. Making Things Happen: A Theory of Causal Explanation. Oxford University Press, 2004.

37. Zarefsky D. Product, Process, or Point of View?. *Argumentation Library*. Cham, 2014. P. 61–69. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-05485-8_6.
38. Белова А. Д. Лінгвістичні аспекти аргументації (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 1998. 30 с.
39. Вандишев В. М. Риторика і софістика в історико-філософському дискурсі : монографія. Суми : СНАУ, 2015. 152 с. URL: <https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/3053/1/Вандишев%20В.%20М.%20Риторика%20і%20софістика%20в%20історико-філософському%20дискурсі.pdf>.
40. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: історія становлення, стан і перспективи у вітчизняній юриспруденції. Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна : зб. наук. ст. ; гол. ред. А. Мелешевич. Київ : Дух і літера, 2013. С. 559–582.
41. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна) (2-ге вид.). Центр учбової літератури, 2002.
42. Лосєва І. В. Основні аргументативні прийоми політичної полеміки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2015. № 51. С. 257–259. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/4673/1/98.pdf>.
43. Ляшенко Р. Природа правової аргументації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 4 (1). С. 21–25. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/3168/1/VZNU_2012_4_21-25.pdf.
44. Овчаров М. Логічна та доказова аргументація / Майстер публічних виступів: Монохромне видання. Київ : Ін-т риторики ім. Д.Кеннеді, 2023. 306 с.
45. Романова А., Чернобай О. Становлення теорії юридичної аргументації у період античності та римського права. *Вісник Національного*

університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2018. № 5 (2).

URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-5-nomer-894-18-2018/stanovlennya-teoriyi-yurydychnoyi-argumentaciyi-u-period>.

46. Ряполова Л. Г. Аргументація в спонукальному дискурсі : дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 1993. 192 с.

47. Скуратовська Т. А. Синтаксичний повтор як засіб аргументації в юридичному дискурсі. *Мовні і концептуальні картини світу: [зб. наук. праць]*. Київ, 2000. С. 328–338.

48. Хоменко І.В. Неформальна логіка та аргументативне міркування. *Філософська думка*, 2016, № 3. С.34-36. URL: <http://journal.philosophy.ua/node/6257>

49. Чорнобай О. Л. Теорія аргументації: основні філософсько-правові аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 362–372. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_60.